

УДК 94(477)”17/18”

Білик В. А.,
кандидат історичних наук

ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ГРЕКО-УНІАТСЬКОЇ ЦЕРКВИ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В КІНЦІ ХVІІІ – ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХІХ СТ.

У статті досліджуються основні заходи російських імператорів Павла I і Олександра I щодо Греко-уніатської церкви. Показано ставлення духовенства і вірних цієї церкви до урядової політики.

Ключові слова: Греко-уніатська церква, духовенство, єпархія, парафія.

Урегулирование юридического положения греко-униатской церкви в правобережной уkraine в конце ХVІІІ – первой четверти ХІХ в.

В статье рассмотрены основные действия российских императоров Павла I и Александра I относительно Греко-униатской церкви. Показано отношение духовенства и прихожан этой церкви к политике власти.

Ключевые слова: Греко-униатская церковь, духовенство, епархия, приход.

The settling of the juridical position of the Greek-uniat church in the right-bank Ukraine at the end of the ХVІІІ – the first quarter of the ХІХ century.

In the article the main measures of the Russian emperors as to the Greek-uniat church are considered. The attitude of the clergy and congregation of the Greek-uniat church to the policy of the power is examined.

Key words: Greek-uniat church, clergy, diocese, parish.

В українських землях Унійна церква не раз переслідувалась владою. Особливого тиску вона зазнала наприкінці ХVІІІ ст. – у 30-х рр. ХІХ ст. Після інкорпорації Волині, Поділля та Київщини до Російської імперії уряд поставив за мету приєднати її до Російської православної церкви, мотивуючи свої дії тим, що нібито унія була насаджена силою, а тому залишилась чужою “руському народу”. Поступове обмеження діяльності Унійної церкви привело до усунення її із суспільного життя і оголошення “акту возз’єднання” Греко-уніатської церкви з православною у 1839 р.

В історії Унійної церкви на Правобережній Україні в часи обмеження її діяльності російською владою доцільно виділити період правління Павла I та Олександра I, коли урядовий тиск на цю церкву послабився, і вона зуміла дещо відновити свої позиції.

У вітчизняній історичній науці особливості політики російських імператорів Павла I та Олександра I щодо Унійної церкви знайшли відображення в тій чи іншій мірі як у спеціальних дослідженнях В. Лось [1], О. Карліної [2], Б. Хіхлача [3], так і в узагальнюючих працях С. Жилока [4], А. Зінченка [5], В. Бубенщикова та П. Кралоюка [6], Н. Стоколос [7].

Після входження Правобережної України до складу Російської імперії перед владою постало завдання органічної та повної інкорпорації краю в систему єдиної імперської держави. Оскільки переважна більшість населення краю була вірними Греко-уніатської церкви, яка для царського уряду виявилася чужою, закономірно, що саме на цю церкву він звернув особливу увагу.

Катерина II видала низку указів, аналіз яких засвідчує, що влада прагнула в той час якнайбільше обмежити функціонування Греко-уніатської церкви. Розпочалось навернення вірних Унійної церкви на православ'я, що визначалося як місіонерська діяльність. Цей процес набув масового характеру завдяки застосуванню жорстких методів.

Зі смертю імператриці Катерини II 6 листопада 1796 р. в політиці "приєднання" уніатів до православ'я спостерігаються відчутні зміни, пов'язані зі вступом на російський імператорський трон Павла I, який в усьому намагався протиставляти свою політику політиці попередниці. Найперше це проявилось 12 грудня 1796 р., коли вийшов його указ про новий адміністративно-територіальний поділ: замість намісництва створювалися губернії. Намісників (генерал-губернаторів) змінювали військові губернатори, яким належала повнота влади у двох, а то й у трьох губерніях [8, с. 49-50]. Після детального уточнення кордонів було створено Брацлавську, Волинську і Подільську губернії. Згодом територію Брацлавської губернії поділили між Подільською, Київською і Волинською губерніями [9, с. 399].

Ще виразніше іншою ставала державна політика щодо Унійної церкви. На коронацію Павла I був запрошений папський нунцій у Варшаві Лаврентій Літта, але римська курія погодилася на його візит до Петербурга лише за умови, що імператор відновить греко-уніатську митрополію і єпископства, поверне уніатам відібрані у них церкви і монастирі та видасть закон про вільне сповідання католицької віри [10, с. 271].

Оскільки Греко-уніатська церква в Російській імперії перебувала у віданні центрального адміністративного органу Римо-Католицької

церкви – Департаменту римо-католицьких справ Ліфляндської, Естляндської і Фінляндської юстиц-колегії, створеного відповідно до указу від 26 лютого 1797 р., то уніати опинилися в управлінні Відділу з католицьких духовних справ Міністерства юстиції, який очолював римо-католицький митрополит Станіслав Богуш-Сестренцевич [11, с. 386].

28 квітня 1798 р. вийшло два імператорські укази, дуже важливих для Римо-католицької та Унійної церков. Один з них оголошував про створення в Російській імперії шести римо-католицьких єпархій – Могилевської, Віленської, Жмудської, Луцької, Кам’янецької та Мінської [11, с. 385]. Іншим указом – “Про встановлення в приєднаних до Росії областях греко-уніатських єпархій, архієпископства Полоцького, і єпископств Брестського і Луцького” – створювалися три греко-уніатські єпархії [13, № 18 503]. Полоцьке архієпископство на чолі з архієпископом Іраклієм Лісовським продовжувало діяти на території Брестської губернії. Брестська єпархія на чолі з єпископом Арсенієм Гловневським охоплювала парафії Мінської та Литовської губерній. Згодом з неї виділили ще Віленську єпархію. Парафії Київської, Волинської та Подільської губерній мала об’єднати Луцька єпархія на чолі з єпископом Стефаном Левинським. Однак уніати не отримали ні митрополита, ні самостійного церковного управління. Греко-уніатські єпархії й надалі підпорядковувалися Відділу з католицьких духовних справ Міністерства юстиції [14, с. 13].

В указі від 3 листопада 1798 р., що стосувався управління католицькою церквою, уніати визначалися як католики окремого обряду [13, № 22 659]. Павло I розглядав Греко-уніатську церкву як проміжну ланку між Римо-Католицькою і православною [11, с. 391].

Церковна політика Павла I сприяла тому, що в роки його правління процес навернення уніатів на православ’я уповільнився. Інтенсивно він проходив лише в трьох повітах Волинської губернії: Луцькому, Володимир-Волинському і Ковельському, де залишалося найбільше унійних парафій. За цей час у православ’я тут перейшло 102 парафії та 39 тисяч парафіян [11, с. 400]. Вони були включені до Житомирської православної єпархії, яка на той час вже налічувала 1 076 парафій. Організаційне оформлення церковно-адміністративного поділу Православної церкви завершувалося у 1799 р. За указом від 4 серпня 1799 р. межі православних єпархій мали співпадати з адміністративними межами губерній і носити ту ж назву, що й губернії [11, с. 447]. Житомирська православна єпархія, яка охоплювала Волинську губернію, перейменовувалася у Волинську. Указом від 16 жовтня 1799 р. єпископ Волинської єпархії Варлаам Шишацький, який був вікарієм Мінської

епархії, проголошувався самостійним єпископом через значну кількість православних церков у Волинській губернії [15, с. 164].

Одним з останніх указів, що стосувався Греко-уніатської церкви і був виданий за життя імператора Павла I, був указ Священного Синоду від 1 лютого 1800 р. “Про неповернення в унію людей, приєднаних до Православної Віри, і про неперешкоджання уніатам приступати до неї” [16, № 19 263]. Видання цього указу було обґрунтовано випадками навернення в унію, які мали місце у Волинській губернії. Наприклад, жителі міста Овруча і навколишніх сіл, що були парафіянами овруцької Свято-Миколаївської церкви, просили колишнього члена греко-уніатської консисторії, радомишльського офіціала П. Шатунського про прийняття їх назад в унію [17, арк. 98]. Вони продовжували отримувати треби у василіан, хоча й вважалися православними ще з 1795 р. Також отримували треби від жидичинських василіан й жителі села Озеро Луцького повіту, а окремі з них продовжували хрестити своїх дітей за греко-уніатським обрядом. Мешканці села Озденіж Луцького повіту у 1799 р. місцеву церкву облаштували за унійним зразком, а жителі Білостока того ж повіту не лише відмовлялися звертатися за душпастирською опікою до православного священика, а й забрали у нього ключі від місцевої церкви [18, с. 174].

Наведені факти були видимою картиною тих подій, за якими ховалися не менш драматичні сутички між православними священиками і парафіянами, котрі не розуміли, чому треба переходити на православ'я. У 1799 р. у містечку Раймісто Луцького повіту під час богослужіння, в ході якого церкву переосвячували на православ'я, місцеві жителі не дозволили правити православному священику, виривали з його рук хрест, чашу, Біблію [19, арк. 1зв.]. Протягом 1797-1798 рр. до унії повернулися жителі сіл Литовіж [20, арк. 1], Замличева, Бенешова [21, арк. 2], Зимного, Горичева [22, арк. 5], Новосілок [23, арк. 2] Володимир-Волинського повіту, Башковця, Кардишева, Садочка Кременецького повіту [24, арк. 8]. Жителі села Новосілки, які офіційно перейшли на православ'я у 1797 р., у серпні 1798 р. повернулися назад в унію [25, арк. 7]. Мешканці сіл Пелче, Дубляни Дубнівського повіту, Мишень Овруцького повіту, які були навернені на православ'я наприкінці 1797 р., вже у 1799 р. зверталися за душпастирською опікою до унійних священиків [26, арк. 15 зв.-16 зв.].

У Дубнівському повіті уніати не лише поверталися до Греко-уніатської церкви, а й розпочали будівництво нових каплиць у селах Лисин, Добрятин, Перевередів, Остроїв, Війниця, Бокоїма, Русинове Берестечко, Пиратин та інші [17, арк. 17, 61, 118].

Поступово повернення вірних назад в унію стало звичним явищем. Губернська влада розпорядилася скласти відомості про парафіян які повернулися в унію [27, арк. 1]. Лише в Луцькому повіті станом на 10 квітня 1798 р. в унію повернулися в Піддубцях 952 особи, Звірові – 242, Котові – 322, Озері – 323, Боголюбах – 261, Старому Горохові (Скобелці) – 440, в містечку Горохів – 726 осіб [27, арк. 2-3]; всього – 3 266 осіб.

Подеколи парафіяни самі поверталися до унії. Проте великий вплив на їхнє рішення мали також унійні священики і василіани. Жителі села Пугіни Ковельського повіту продовжували ходити за потребами до місцевих василіан, які у 1799 р. зробили спробу повернути в унію місцеву церкву [28, арк. 12]. В селах Старі і Нові Кошари у 1798 р. місцеві унійні священики Шашкевич і Гунчевський переконували селян, що, переходячи на православ'я, вони чинять гріх, зраджують єдино вірну унійну церкву [29, арк. 1-3]. До повернення в унію закликав і священик із Війниці Володимир-Волинського повіту Червінський [30, арк. 3]. Священики в селі Підгайчиках Кременецького повіту в лютому 1797 р. намовляли парафіян проти прийняття православ'я. У Боремелі Дубнівського повіту навернення на православ'я відбувалося у середині 1799 р. При цій акції були присутні греко-уніатський депутат повітового суду і священик Мержвинський, яким вдалося відмовити селян не залишати свою віру і зберегти унію [31, арк. 1 (зв). – 8 (зв).].

Влада на місцях не мирилася з тим, що православні парафії втрачають своїх вірних. З тим, хто наважився повертатися до унії, поліція жорстоко розправлялася. Наприклад, парафіяни села Рудки Дубнівського повіту, які відібрали у православного священика церковне опорядження, перешкоджаючи таким чином здійснювати богослужіння у місцевій церкві за православним обрядом, за таке зухвальство були привселюдно побиті батогами біля церкви. Під час навернення на православ'я жителів міста Володимира-Волинського частина населення вирішила залишитися в унії. Коли вмовляння городничого не допомогли, то найактивніших уніатів заарештували, ув'язнили і закували в кайдани. Деяких з них жорстоко побили солдати, змусили сповідатися у православного священика і врешті-решт прийняти православ'я [32, арк. 3]. Навернені на православ'я жителі села Білосток Луцького повіту, після того, як місцеві василіани відкрили у 1798 р. каплицю і правили в ній, закрили переосвячену на православ'я церкву і почали звертатися за душпастирською опікою до василіан. У своєму рішенні селяни були непохитні, не зважаючи навіть на те, що під час слідчих допитів селянина Марчука закатували на смерть [4, с. 87]. На тих, хто відмовлявся брати треби у православних священиків, накладали великі штрафи [33, арк. 36].

Суворе покарання чекало й тих, хто підбурював людей повертатися до унії, не дотримуваяся обрядів Православної церкви, паплюжив православну віру. Саме за таку провину були побиті, оштрафовані і виселені з місця проживання унійні священники с. Брунівка Проскурівського повіту Подільської губернії Тимофій Красноставський, с. Чорні Води Камянецького повіту Подільської губернії Іван Душинський, унійний протоієрей с. Печихвости Володимир-Волинського повіту Волинської губернії Малеванський [34, арк. 1-5]. За висловлювання проти православної церкви у 1797 р. Луцький нижчий земський суд засудив священника Григорія Курашевича до тримісячного перебування на воді і хлібі в Луцькому василіанському монастирі [35, арк. 4]. За відправлення літургії у православних церквах унійні священники з містечок Козин і Вишневець, сіл Лопушна, Башуки, Радомиль, Кардишів, Колодне за рішенням суду були вислані за межі імперії [19, арк. 1 зв. – 9, 27].

Таким чином, політика Павла I щодо Унійної церкви характеризувалася деякою лояльністю, що проявилось у ставленні до унії як до складової католицтва, усуненні від навернення світської влади та поліції, проголошенні свободи віросповідання, але насамперед, у відкритті унійних епархій, що призвело до поступового припинення процесу навернення на православ'я, відродило в унійного духовенства і вірних надії та сподівання на відродження їхньої Церкви. З іншого боку, Греко-уніатська церква і надалі підпорядковувалася Відділу з католицьких духовних справ Міністерства юстиції на чолі з римо-католицьким митрополитом С. Богушем-Сестренцевичем. Усі ці обставини й визначали характер поведінки унійних священнослужителів та вірних упродовж правління Павла I: спроби “переосвячення” церков назад в унію, прийняття вірними латинського обряду або повернення назад в унію, звернення до владних органів з проханням дати дозвіл на будівництво нових унійних каплиць. Разом з тим слід відмітити, що влада на місцях вживала заходів, аби не допустити повернення вірних назад в унію.

12 березня 1801 р. внаслідок державного перевороту Павло I був усунутий з престолу, а імператором став його син Олександр I. За роки його правління становище Греко-уніатської церкви в Російській імперії істотно не змінилось, хоча появилася низка указів, якими визначалось правове поле діяльності Унійної церкви.

13 грудня 1801 р. Відділ з католицьких духовних справ був реорганізований у Римо-католицьку духовну колегію на чолі зі С. Богушем-Сестренцевичем, до якої належали й уніати, але вони не мали там свого представництва.

18 травня 1803 р. вийшов указ імператора “Про строгий нагляд над

особами римо-католицького віросповідання” [36, арк. 45-51]. Його поява була зумовлена тим, що у Волинській, Подільській та Київській губерніях діяли місіонери з Освейського єзуїтського монастиря, що в Дрисенському повіті Могилевської губернії. Вони закликали уніатів приймати латинський обряд, переконуючи їх у тому, що уряд знову розпочне гоніння на уніатів і буде змушувати їх переходити на православ’я [37, арк. 13].

4 липня 1803 р. імператор видав ще один указ “Про захист уніатів від утисків, які їм чинять місцеві католицькі консисторії” [38, № 20 837]. У ньому зазначалося, що римо-католицьке духовенство не має права наvertати уніатів у свою віру та обмежувати їх у виконанні своїх обрядів. Унійні архієреї мали вжити всіх заходів, щоб вірні та священники, які перейшли в католицьку конфесію, повернулися назад до лона Греко-уніатської церкви [37, арк. 15 зв. – 17]. Місцева влада мала слідкувати, аби римо-католики не обмежували в правах уніатів [18, с. 213].

Значний вплив Римо-католицької церкви на уніатів турбував не лише світську владу, а й вище унійне духовенство. Полоцький греко-уніатський архієпископ Іраклій Лісовський вів тривале листування з Петербургом з приводу введення в Римо-католицьку колегію представників греко-уніатського духовенства [39, с. 31]. Врешті-решт він добився указу від 12 липня 1804 р. “Про призначення в Римо-католицьку духовну колегію членів уніатського духовенства” [40, № 21 393]. До числа членів Римо-католицької духовної колегії включалися з унійного духовенства один єпископ і троє присяжних, кожен з яких мав по два голоси, щоб зберегти рівність греко-уніатського і католицького духовенства під час голосування [18, с. 311]. Послабити вплив католиків на уніатів мав виданий трьома днями пізніше, 15 липня 1804 р., ще один імператорський указ “Про недопущення ніяких дій, які би шкодили достоїнству пануючої віри, і про передачу суду винних при усуненні будь-яких претензій католицького духовенства до уніатського” [40, № 21 400].

Вирішальним на шляху розмежування управління і ведення справ Римо-католицької та Греко-уніатської церков став імператорський указ від 16 липня 1805 р. “Про поділ Римо-католицької духовної колегії на два департаменти і передачі кожному з них певних справ”. У ньому говорилося: “Звертаючи увагу на велику кількість справ, що зібралися в Римо-католицькій духовній колегії, ми визнаємо за найкращий і зручний спосіб їх найшвидшого вирішення розділити колегію на два департаменти: перший – щодо справ духовенства римо-католицького, другий – щодо справ духовенства уніатського. При вирішенні спільних для католиків та уніатів справ скликати спільні засідання [...]” [40, № 21 836].

Греко-уніатський департамент був утворений на правах відділу Римо-католицької духовної колегії на чолі з архієпископом Полоцьким Іраклієм Лісовським, резиденція якого мала розташовуватися в Санкт-Петербурзі. У серпні 1806 р. архієпископ Полоцький став “митрополитом уніатських церков у Російській імперії”, але без вживання титулу “митрополит Київський та Галицький” [41, арк. 22 зв.].

Щоб не допускати переходу парафіян греко-уніатського віросповідання в римо-католицьку конфесію 20 листопада 1805 р. було оголошено указ, за яким ніхто з римо-католицького чи унійного духовенства не мав права схилити, приймати і хрестити в католицьку віру не лише православних та уніатів, але й людей інших сповідань. Згідно з цим указом шлюби між особами різних віросповідань могли бути укладеними лише за наявності дозволу ієрархів. З указом мали бути ознайомлені як ченці, так і біле духовенство, про що вони мали письмово засвідчити [41, арк. 17 зв. – 8].

З 1806 р. все унійне духовенство під час літургії в усіх церквах зобов'язане було згадувати спочатку ім'я імператора та всієї його родини, а вже потім папи римського [42, арк. 1]. Це зобов'язання мало на меті ще різкіше відокремити уніатів від Римо-католицької церкви.

Не дивлячись на усі зусилля влади, у роки правління Олександра I і надалі спостерігалось прийняття уніатами латинського обряду. Цьому сприяло, з одного боку, те, що місцева влада перестала використовувати каральні заходи для навернення уніатів на православ'я, а з іншого – поширення серед вірних думки про право на існування лише Римо-католицької та Православної церков.

Якщо уніати офіційно й не переходили в католицизм, то вони все частіше зверталися за душпастирською опікою до католицьких священників. На початку 1805 р. в містечку Кашівка священник Степан Яневич охрестив за унійним обрядом доньку православного шляхтича Кочуровського, а згодом місцевий ксьондз обвинчав її зі шляхтичем – католиком Люблінським. У селі Митни селянин православного сповідання охрестив свого новонародженого сина за римо-католицьким обрядом [43, арк. 6].

Про вивільнення Греко-уніатської церкви з-під влади Римо-католицької дбав і сам архієпископ Полоцький І. Лісовський. Він прагнув, щоб василіани були в підпорядкуванні єпархіальних єпископів, про повернення білому духовенству забраних василіанами церков. У 1807 р. голова Римо-католицької колегії митрополит С. Богуш-Сестренцевич підписав угоду з архієпископом І. Лісовським, за якою всі уніати, що прийняли латинський обряд протягом останніх 10 років, поверталися до Унійної церкви [44, с. 365].

25 жовтня 1807 р. імператором були підтверджені всі попередні укази, котрі зберігали цілісність Греко-уніатської церкви [45, арк. 23]. 8 серпня 1810 р. вийшов указ Сенату про термін давності для тих, хто залишив унію. Сенат визначив його з 1798 р. [39, с. 103]. Указ зобов'язував римо-католицького митрополита сприяти поверненню назад в унію з католицизмом колишніх унійних священників разом з парафіянами, зробивши виняток для тих, чиї ще батьки перейшли в католицизм. У 1815 р. Синод прийняв рішення, за яким без його особливого дозволу заборонялося відбирати церковні землі у тих випадках, коли лише церква була “освячена на православ'я”, а парафіяни і священник залишалися в унії [46, л. 1-11].

З послабленням тиску з боку держави частіше почали відновлюватися парафії Унійної церкви. У 1801 р. міщани міста Дубно стали повертатися назад в унію, відмовляючись звертатися за душпастирською опікою до православних священників [47, арк. 32]. У 1806 р. під впливом проповідей греко-уніатських священників Андрія і Василя Кульчицьких та Олександра Потурлинського майже всі жителі сіл Новий і Старий Вишневець Кременецького повіту залишили православ'я і повернулися в унію, а в селі Жолобки того ж повіту селяни до повернення в унію схилив унійний священник Терлецький, за що його виселили з села, а землю і будинок продали православному священнику Бартонавському [48, арк. 14, 110-110 зв.]. Подібна ситуація склалася у 1811 р. в с. Маліївці Ушицького повіту Подільської губернії [49, л. 1-3].

У 1815 р. монахи Жидичинського василіанського монастиря, надаючи треби православним мешканцям сіл Липини, Яровиці Луцького повіту, всіляко схилили їх до повернення в унійну віру [50, арк. 28]. Наприкінці цього ж року усі жителі цих сіл залишили православ'я і перейшли назад в унію [51, арк. 1].

Активно проходило повернення духовенства і вірних в унію у Володимир-Волинському повіті. У 1818 р. місцевий земський суд розглядав справу священника Миколи Волошинського, який продовжував правити в переосвяченій на православ'я церкві за греко-уніатським обрядом, чим схилив в унію місцевих селян. Як видно зі справи, у селі Висоцьк Володимир-Волинського повіту в унію повернулося 82 селян, а у селі Біндюги того ж повіту – 20 [52, л. 1-13; 53, арк. 54]. Однак селян змусили повернутися в православну конфесію. 28 квітня 1819 р. від імені жителів села Біндюги була складена відповідна заява. У присутності депутата від православного духовенства Костецького та представника повітового суду Рудницького її урочисто зачитали, а селяни поклялися бути православними вірними [54, арк. 2-21 зв.]. Натомість парафіяни

містечка Торговиця залишалися всі в унії, хоча дві місцеві церкви ще у 1796 р. були освячені на православ'я [55, арк. 37-37 зв.].

З тих сіл, де церкви були освячені на православ'я, а парафіяни залишалися в унії, до місцевих органів влади почали надходити звернення з проханням дати дозвіл на відкриття унійних церков чи каплиць. Луцький греко-уніатський єпископ С. Левинський у 1804 р. відправив до Синоду лист, у якому просив повернути парафіянам, що залишилися в унії, “перевосвячені” проти їх волі на православ'я церкви, які на той час були нечинними, або ж дозволити будувати каплиці. Крім того, у листі йшлося й про повернення церквам земель, які складали їх фондуш, а також церков Луцького, Любарського, Дубнівського та каплиці Кременецького василіанських монастирів. До листа додавався список сіл, в яких церкви були насильно “освячені на православ'я” і які єпископ просив повернути уніатам. У Дубнівському повіті таких було 17, в Луцькому – 6, Володимир-Волинському – 3, Кременецькому – 14; всього 35 церков. До кінця 1804р. єпископ С. Левінський не отримав відповіді на свій лист і дозволу повернути ці церкви уніатам чи відкрити нові. Синод вважав, що задовольнити це прохання не можна, оскільки його виконання принесе велику шкоду утвердженню православ'я в краї [26, арк. 61-62]. Проте до початку 1805 р. були відкриті греко-уніатські каплиці в Дубнівському повіті: в Дубні, містечку Торговиця, в селах Пелче, Дубляни, Качинь; у Кременецькому повіті: у Кременці, селах Підліси, Потів, Загорів; у Володимир-Волинському повіті: в Горохові і Старому Горохові (Скобелці); в Овруцькому повіті: в селі Черепки [26, арк. 1 зв.].

Будівництво греко-уніатських церков або каплиць продовжувалося і в наступні роки. У 1806 р. розпочали зведення унійної церкви парафіяни Ратна, села Тур (Турій) Кременецького повіту [56, арк. 54-55], у 1808 р. – Велимча Ковельського повіту [48, арк. 40 зв.], у 1810 р. – Війниці Дубнівського повіту [57, арк. 6]. Значно активніше будувалися каплиці. Станом на 1819 р. в межах Волинської православної єпархії нараховувалося 107 греко-уніатських каплиць [58, арк. 1-30].

Усі перелічені заходи уряду і Синоду мали на меті звести до мінімуму перехід парафіян з православ'я назад в унію чи в католицизм, а також обмежити вплив Римо-католицької церкви на уніатів. Про те, на скільки дієвими вони були, свідчать рапорти до Синоду Волинського православного єпископа Стефана за 1819 р. За даними, зібраними консисторією, на цей рік у Волинській православної єпархії було 1 567 парафій і три монастирі; в межах єпархії налічувалося 156 греко-уніатських парафій (переважно в Ковельському, Луцькому, Володимир-Волинському, Овруцькому, Житомирському і Дубнівському повітах) і 25 василіанських монастирів.

Крім того, уніатами було збудовано 107 каплиць, а завдяки агітації василіан та римо-католицького духовенства на цей час з православ'я в унію повернулася 9 321 особа, а латинський обряд прийняло 1 258 осіб. Єпископ просив Синод прийняти рішення про закриття кількох василіанських монастирів та унійних каплиць [59, л. 6-32].

Згодом Другий департамент Римо-католицької духовної колегії отримав розпорядження скласти відомості про стан Греко-уніатської церкви [18, с. 424], які були готові на кінець 1826 р. Відповідно до них у Луцькій греко-уніатській єпархії нараховувалося 160 парафіяльних церков і 460 парафіяльних священиків. Крім того, було ще понад 200 безмісних унійних священиків. Деякі з них виконували функції капеланів у поміщицьких садибах без душпастирських обов'язків [60, с. 209].

Отже, за роки правління Павла I та Олександра I послабився урядовий тиск на Греко-уніатську церкву. На рубежі XVIII і XIX ст. процес навернення уніатів на православ'я уповільнився. Від нього були усунуті органи місцевої влади, а православному духовенству заборонялось змушувати населення залишати унію. Ситуація загалом не змінилася і в роки правління імператора Олександра I. На початку XIX ст. спостерігалось повернення вірних з православ'я назад в унію або їх перехід в римо-католицьку конфесію.

Унійна церква зуміла поліпшити своє матеріальне становище й укріпитися у суспільному житті, про що свідчить збільшення кількості вірних і духовенства, будівництво нових і повернення раніше відібраних храмів.

До середини 20-х рр. XIX ст. стають помітними заходи царського уряду, направлені на створення передумов майбутнього приєднання Греко-уніатської церкви до Православної. Обмеження, передусім, стосувалися переходу навернених уніатів назад в унію або в римо-католицьку конфесію. Хоча урядова політика не носила такого жорсткого характеру, як наприкінці XVIII ст., однак дії уряду щодо уніатів були значно радикальніші, ніж на початку XIX ст. Шляхом видання низки указів і розпоряджень було досягнуто організаційного відокремлення Унійної церкви від Римо-католицької.

Підготовка до остаточної ліквідації Унійної церкви в Російській імперії розпочалася вже на початку правління Миколи I.

Список використаних джерел і літератури:

1. Лось В. Луцька єпархія у 1801 – 1825 рр.: майнові конфлікти уніатського та православного духовенства / В. Лось // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Випуск VII. – Дрогобич, 2003. – С. 259-269.

2. Карліна О. М. Відновлена Луцька греко-католицька єпархія у 1798-

1828 pp. / О. М. Карліна // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки: іст. наук. – Луцьк, 1999. – № 5. – С. 66-70.

3. Хіхляч Б. ЧСВВ та УГКЦ на Поділлі (XVIII – I третина XIX ст.): загальний огляд / Б. Хіхляч // Подільська старовина: наук. зб. – Вінниця, 2008. – Вип. IV – С. 139-159.

4. Жилюк С. І. Російська православна церква на Волині (1793-1917 pp.) / С. І. Жилюк.- Житомир: Журфонд, 1996. – 174 с.

5. Зінченко А. Л. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні кінець XVIII — перша половина XIX ст. / А. Л. Зінченко – К. : Либідь, 1994. – 178 с.

6. Бубенщиков В. Греко-католицька церква в етнічному розвитку українського та білоруського народів : моногр. / В. Бубенщиков, П. Кралюк. – Львів : Сполом, 2004. – 172 с.

7. Стоколос Н. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.) : моногр. / Н. Стоколос. – Рівне : РІС КСУ – ППФ “Ліста-М”. – 2003. – 480 с.

8. Шандра В. Генерал-губернаторства в Україні / В. Шандра. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2005. – 427 с.

9. Качук А. Особливості регіональної політики російського уряду щодо земель українського Правобережжя наприкінці XVIII – на початку XIX ст. / А. Качук // В’ячеслав Липинський в історії, теорії та практиці українського державотворення / Матеріали міжнар. конф., 26-27 квітня 2007 р. / Уклад. А. Г. Шваб. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – С. 394-405.

10. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні / о. Софрон Мудрий. – Рим, Львів : Вид-во оо. Василян, 1995. – 404 с.

11. Рункевич С. Г. История Минской архиепископии (1793-1832) / С. Г. Рункевич. – СПб, 1893. – 572 с., прилож. 4 с.

12. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ). Собрание Первое. 1649-1825 гг. (в 45 т.). Т. XXIV : 6 ноября 1796 – 1798 г. – СПб : Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. – 1830. – 872 с.

13. ПСЗ. Собрание Первое. 1649-1825 гг. (в 45 т.). Т. XXV: 1798-1799 гг.- СПб: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. – 1830. – 934 с.

14. Likowski E. Dzieje kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku. Wydanie drugie / E. Likowski.- Warszawa : b.m.w., 1906. – Cz. II. – 311 s.

15. Карліна О. М. Парафії греко-католицької церкви у Волинській губернії наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. / О. М. Карліна // Релігія і церква в історії Волині : зб. наук. пр. – Кременець, 2007. – С. 161-172.

16. ПСЗ. Собрание Первое. 1649-1825 гг. (в 45 т.). Т. XXVI : 1800-1801 гг. – СПб : Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. – 1830. – 882 с.

17. Державний архів Волинської області (ДАВО), ф. 382 “Луцкая униатская генеральная духовная консистория”, оп. 3, спр. 3. – 175 арк.

18. Законоположения и правительственные распоряжения до Римско-католической церкви в России относящиеся со времени царствования царей Петра и Иоанна Алексеевичей с 1669 по 1867 год включительно. – Вильно : Тип. А. Киркора, 1868. – 615 с.
19. Державний архів Житомирської області (ДАЖО), ф. 16 “Волынский главный суд. I департамент. г. Житомир. Волынской губернии”, спр. 275. – без пагінації.
20. ДАЖО. – Ф. 16. – Оп. 4. – Спр. 546.
21. ДАЖО. – Ф. 16. – Оп. 4. – Спр. 557.
22. ДАЖО. – Ф. 16. – Оп. 4. – Спр. 558.
23. ДАЖО. – Ф. 16. – Оп. 4. – Спр. 559.
24. ДАЖО. – Ф. 16. – Оп. 4. – Спр. 277.
25. ДАЖО. – Ф. 16. – Оп. 4. – Спр. 549.
26. ДАВО. – Ф. 382. – Оп. 2. – Спр. 59. – Арк. 32.
27. ДАЖО. – Ф. 1 “Волынская духовная консистория (г. Житомир Волынской губернии)”. – Оп. 1. – Спр. 185.
28. ДАЖО. – Ф. 16. – Оп. 4. – Спр. 760.
29. ДАЖО. – Ф. 16. – Оп. 4. – Спр. 555.
30. ДАЖО. – Ф. 16. – Оп. 4. – Спр. 548.
31. ДАЖО. – Ф. 16. – Оп. 4. – Спр. 756.
32. ДАЖО. – Ф. 16. – Оп. 4. – Спр. 761.
33. ДАВО. – Ф. 382. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 22.
34. ДАВО. – Ф. 382. – Оп. 2. – Спр. 27. – Арк. 122.
35. ДАЖО. – Ф. 16. – Оп. 4. – Спр. 546.
36. ДАВО. – Ф. 382. – Оп. 1. – Спр. 13. – 29.
37. ДАВО. – Ф. 382. – Оп. 2. – Спр. 49. – Арк. 29.
38. ПСЗ. Собрание Первое. 1649-1825 гг. (в 45 т.). Т. XXVII : 1802-1803 гг. – СПб : Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. – 1830. – 1206 с.
39. Филатова Е. Н. Конфессиональная политика царского правительства в Беларуси. 1772 – 1860 гг. / Е. Н. Филатова. – Минск : Белорусская наука, 2006. – 190 с.
40. ПСЗ. Собрание Первое. 1649-1825 гг. (в 45 т.). Т. XXVIII: 1804-1805 гг. – СПб : Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. – 1830. – 1352 с.
41. ДАВО. – Ф. 382. – Оп. 2. – Спр. 86. – Арк. 73.
42. ДАЖО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 306.
43. ДАВО. – Ф. 382. – Оп. 2. – Спр. 90. – Арк. 4.
44. Толстой Д. А. Римский католицизм в России / Д. А. Толстой. – СПб. : Тип. Демакова, 1876. – 483 с., прилож. 132 с.
45. ДАВО. – Ф. 382. – Оп. 2. – Спр. 59. – Арк. 32.
46. Российский государственный исторический архив (РГИА). – Ф. 797: Канцелярия обер-прокурора Синода. – Оп. 6. – Ч. 2. – С. 22383. – Арк. 11.
47. ДАВО. – Ф. 382. – Оп. 2. – Спр. 144. – Арк. 23.

48. ДАВО. – Ф. 382. – Оп. 2. – Спр. 146. – Арк. 18.
49. РГИА. – Ф. 797. – Оп. 6. – Ч. 2. – Д. 22328. – Арк. 3.
50. ДАЖО. – Ф. 1. – Оп. 5. – Спр. 147.
51. ДАВО. – Ф. 382. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 81.
52. РГИА. – Ф. 797. – Оп. 6. – Ч. 2. – Д. 22411. – Арк. 13.
53. ДАЖО. – Ф. 1. – Оп. 4. – Спр. 212.
54. ДАВО. – Ф. 359 “Владимир-Волынский поветовый земский суд. 1797 – 1831 гг. Владимир-Волынский земский суд. 1831 – 1872 гг.”. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 102.
55. ДАВО. – Ф. 382. – Оп. 2. – Спр. 225. – Арк. 70.
56. ДАВО. – Ф. 382. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 246.
57. ДАВО. – Ф. 382. – Оп. 2. – Спр. 145. – Арк. 128.
58. ДАЖО. – Ф. 1. – Оп. 4. – Спр. 349.
59. РГИА. – Ф. 796: Канцелярия обер-прокурора Синода. – Оп. 100. – С. 678. – Арк. 124.
60. Великий А. Г. З Літопису християнської України: церковно-історичні радіолекції з Ватикану. Т. VII: XVIII-XIX ст. / А. Г. Великий. – Рим: Вид-во ОО Василіян, 1979. – 279 с.